

Nekr

F

104

EN MEMORIA DE

GIAN FONTANA

1897—1935

DA S. LORINGETT

1937

Bischofberger & Co., stamparia Portasut, Cuera

Nekr F 104

EN MEMORIA DE
GIAN FONTANA
1897 – 1935

DA S.[✓]LORINGETT

Squetsch separat
dal calender popular «Per mintga gi 1937»
(XVI^a annada)

Bischofberger & Co., stamparia Portasut, Cuera

G 1970, 2020
Dr. Paul Lang

EX LIBRIS

GIAN FONTANA

1897-1937

DA ZÜRICH

Fot. Salzborn, Cuera

Gian Fontana.

1897-1935

Gian Fontana

* 16 de november 1897 — † 30 de november 1935

Il davos calender PER MINTGA Gi ha el aunc redigiu. Finiu la scola eis el bein staunchels, ed in paus ed empau vacanzas fagessen bein ad el. Mo Gian Fontana sa buca star e far nuot. El ei en quei risguard disaus da pign ensi de luvrar ad incuntin. Co sa el ir a spass, cu la glieud lavura entuorn entuorn. Aschia seretil' el, finius la scola, gia l' autra damaun en sia combra, nua che la lavur spetga a mun e mantun.

Gl'empren e grond quitaui ei mintgamai la novella per la nova annada dil calender. El ha bein problems en abundanza, mo de zavràr quels, de metter uorden els pertratgs, de trer il fil dell' acziun dall' entschatta alla fin, de fixar ils characters de sias persunas ed intretschar ils motivs, observond las leschas psicologicas, quei dat bia rumpatgau, quitaui e malruaus. Quei tempset che pretendia gronda concentraziun sesiar' el giu, fa paucs plaid, pitescha e cumbatta cun sesez e ses problems. Mo sco che il plan, la disposiziun per sia novella nova ei messa el clar, eis el deliberaus da quei squetsch, surlevgiaus e puspei de bien anim, de gronda e sulegliva premura per ses cars e sia missiun romontscha. La redacziun, il scriver la novella, fa buca sterment pli, anzi, quei ei per el liberaziun e recreaziun.

Sco getg, la primavera e stad 1935 eis el pli staunchels ch' an-
truras, il quitaù per sia lavur strocla aunc pli fetg, mo el lavura
tutta stad, banduna strusch sia stanza de lavur. Per zatgei auter
ha el buca temps, per ir empau giuador, per ruassar e sere-
cuvrar. Igl ei sco sch' el vess il resentiment de stuer cumplenir
e finir si' ovra e sia veta quella stad. Consumaus d' ina sontga
flomma sto el, finida la redacziun dil calender, seremetter e
vegn attaccaus silsunter d' ina acuta e zun nauscha pleuritis.
Siu ferm natural, l' amureivla tgira de sia cara dunna consorta
en uniun cun il premurau quitaù dil miedi dumognan bein la
malsogna sezza, mo ei va a quen dil stumi, che disgi suenter
sias funcziuns cumpletamein.

La sonda sera dils 30 de november stezza ina leva daguota
sia giuvna veta. L' altra damaun percuora la nova della mort
de Gian Fontana nossa tiara, schendronnd pertut consternaziun
e cordoli. Gl' entir pievel pren part della dolor dellas famiglias
en malacurada. «Co quei nus encrescha per Gian Fontana,» ein
ils plaids che tremblan sin las levzas de tuts quels ch' enconu-
schan el. El ei il grond idealist e poet romontsch. Per tals umens
ha il pievel, Dieus sei ludaus, gronda affecziun e carezia. La
sepultura ha liug ils 3 de december a Flem. Tut il pievel dil vitg
e bia gliud dellas vischnauncas vischinontas vegnan a porscher
la davosa honor a lur conburgheis. Dolor e tristezza schain sin
l' entira gronda cuminonza, strenschan il cor a tuts, cu il poet
della patria vegn surdaus alla freida fossa e ses sculars contan
la canzun de cumiau. Ins senta co tut ei tschaffaus dalla gronda
tragica de quei destin, che ha sdrappau igl um els megliers onns
ordmiez sia famiglia, ord sia lavur e siu operar.

Cuort avon sia mort astg jeu aunc visitar il car amitg, buca
sminond ch' ei stess schi mal e che jeu vesess el per la davosa
gada, e presentar ad el igl emprem exemplar squitschau dil
calender niev, che dueva daventar sia davos' ovra. Cun grond
plascher sfeglia el il cudisch, exprimend sia cuntentientscha
davart l' execuziun. El selegra della plascheivla color blaua della
cuvarta, il simbol de fideivladad.

Uonn compara il calender en vestgiu de malacurada. Gian
Fontana ei morts. La Renania seregorda cun sentiments
d' admiraziun, engrazieivladad e carezia de siu meister e con-
ductur. Ina biografia pli detagliada ei reservada per l' ediziun
de sias ovras cumpletas. Oz stuein nus serestrenscher sin in pèr

essenzialas indicaziuns sur sia veta e sin ina cuorta survesta e valetaziun de sia lavur.

Gian Fontana ha prestau quei cuort mument, ch' el ei vivius, in' immensa lavur. Vesend viaden en quei ch' el ha scret, ein ins surstaus della reha producziun, tonpli sch' ins considerescha, che mintga poesia, mintga skizza, raquintaziun e novella pre-tenda ordavon nungetg bia quita e cumbat e tensiuns internas. Mo el ei staus clamaus dal destin sin cuort mument per cum- plenir si' ovra per siu car pievel romontsch.

Da sia casa paterna.

Gian ni Hans, sco el scriveva siu num pli baul, ei naschius ils 16 de november 1897 a Fidaz, il vitget sin sulegliva spunda. Tgei bial' egliada lunsch sur la tiara, sur stgirs uauls, vastas cultiras, pastiras e bleisas, cuolms ed alps e tut tschinclau dad aulta pezza. Davos dies il maiestus, mo grev e pesont Crap de Flem. Ei la veta de Gian Fontana buc il reflex de quei gron- dius maletg?

Fontana ni Fanteuna ei ina veglia schlatteina de Fidaz, do- cumentada el vegl cudisch de baselgia dil 17avel tschentaner. Mo ins astga supponer, che la schlatteina tonschi in bien ton pli lunsch anavos. Tenor la tradiziun ein ils Fontanas d' origin vallisan, ensumma ils de Fidaz, sco quels de Sursaissa, Val s. Pieder, Stussavgia, Valrein e Tavau. Lur num fuvi vivon Brunner. Vieifer la casa dils Fontanas a Fidaz, situada ora- sisum il vitg, ei aunc oz il prau Brunner. Ils Fontanas trade- schan il tipus dils libers valsers. La colonia de Fidaz ei lu vegnida rumantschada dil tuttafatg, il num Brunner semida en Fanteuna. A miu saver ei en quei risguard aunc buca vegniu fatg studis sistematices sco per las autras colonias vallisanas dil cantun. Il bab de Gian, Sep Fontana, ei naschius ils 29 de uost 1870, la mumma Magreta Capaul (Capol) de Fidaz ils 4 de fena- dur dil medem onn. Gian crescha si ellas relaziuns dil pur de muntogna, en brava, luvrusa famiglia de bellezza harmonia e decisiv spért protestant. En quels onns viva aunc siu tat Zacharia, per il qual il mattet demuossa ina atgna affecziun. Aschia ei dau agl uffon il terren ideal per sauna e harmonica carschientscha e sviluppaziun.

Ils onns de scola a Flem.

Siu anteriur scolast Paul Kieni scriva: «Hans Fontana ei il mattatsch, che dat en egl cuninaga ordmiez ils 150 sculars sin la piazza de scola de Flem. Liungs e satels survarg'el per in tgau ils biars de ses cunsculars. La capiala lada cuviera da plievgia e sulegl la cavalera blonda, fagend umbriva ad ina fatscha magra ed ad in pèr egls migeivels, d'expressiun madi-rada, che tschaffan meditond il contuorn bunamein sco quels d' in carschiu.

Aschia emprendein nus d'enconuscher il scular della 5avla classa igl atun 1908. Siu pass retenent, ses moviments ponderai, la statura levamein chignada, pudessen far l'impressiun, che quei mat de cuolm havessi giu ina giuventetgna dira e de paucs plaschers. Senza raschun! Quei intervegnin nus dus onns pli tard, cu el entra en scola reala e nus savein luvrar cun el treis onns alla liunga.

Nunditgond siu natural modest eis el in excellent scular. El tschaffa las caussas senza breigia per amur de sia madironza e buna memoria. Mo quei dun intuitiv vegn nutrius da quellas noblas forzas, carschidas ord la veta d'in mattatsch de cuolm de cor e sentiment receptibels. Per el ei quei il cass. La lavur de pur e de scola fuorman in'unitad. A cas'ed en scola secapescha ei de sesez, che tut sto vegnir fatg bein ed exact, era las pli pintgas caussas, ch'ins sto esser vidlunder cun tgierp ed olma. Il contact cun tiara e plontas e cun la biestga sviluppescha siu senn d'observaziun. La flora dil contuorn empren el d'enconuscher gia de scular e quei da rudien.

Quei tut presta stupents survetschs per la lavur en scola, cura ch'ei setracta d'isonzas e costums vegls, ni d'eruir la muntada ni derivonza d'in u l'auter num. Nus possedein aunc ina gliesta dils nums tudestgs dil funs de Fidaz ed in rapport sur la construcziun della via nova sil Crap de Flem, ch'el ha concepiu de scular. De dar expressiun a ses sentiments avon la classa sesterment'el. Denton anfla el tgunsch il connex cun siu contuorn en componiments libers. Cun gronda facilitad s'exprima el en scret sur caussettas. Aschia seregord jeu ded in concept: Sper fontauna sgar' il gregl, ni d'in auter: Il dent rut dil rasti. Aschia capesch'ins, ch'ils stretgs cunfins sut il Crap de Flem ein el cass de porscher material sufficient per sias ovras, suenter ch'el ha anflau la via de scriver en siu lungatg

mumma, gie che quella reha fontauna ei aunc gitg buc exaurida. Il davos onn de scola fa el las empremas emprovas de dar fuorma poetica ad eveniments e sentiments, naturalmein en lungatg tudestg. Da siu temps ein paucs uffons a Fidaz. El, sia sora Deti e siu amitg Gion ein ils vegls della generaziun carschenta. Perquei e per amur della posiziun isolada de sia casa paterna, ha el pauca caschun, d'anflar la cumpagnia d'uffons de ses onns. Aschia daventan ils cudischs ses intims amitgs. La biblioteca de scola ha el prest dumignau. Il pli bugen leg'el cudischs de praulas e tuorna a leger quels. Ins gi, ch'el predevi las praulas sut il tschiep, cu el mava a pertgirar il muvel.

Al seminari.

Ses geniturs fan persenn quellas inclinaziuns e seregordan de quellas cu ei setracta de tsharner sia vocaziun. «Siu grond plascher ein ils cudischs,» gi siu bab consultond mei en quella caussa. Il propiast de vegnir scolast schai sintamaun. Il bab ei sedecidius cun plascher de sorprender la grevezia d'in tal studi, mo al feigl fa ei sterment, de retrer la forza de lavur als geniturs e de far aschi gronds cuosts ad els. Sper la greva lavur de stad vegn dau la davosa glimada allas enconuschientschas dil lungatg jester per entrar gl'atun cun facilitad egl'emprem cuors dil seminari, quella gada la 3. classa. Sco seminarist fa il talentus e conscienzius giuven neginas disillusiuns. En cuort acquist'el la stema de directur Conrad, tiel qual el ha tudestg e pli tard pedagogica. Igl'emprem onn ha el il discletg de stuer star a casa da Nadal entochen Pastgas pervia d'ina influenza. Ei fa sterment de turnar a Cuera, mo directur Conrad stimulescha el de vegnir, el vegni tgunschamein vinavon cun sia classa.

Fontana ei in seminarist de senn critic. Sia pli aulta mira ei de prestar pertut siu meglier, de senezegiar dil temps de studi. Perquei s'irritescha el zun, sch'ei sемуossa tscheu e leu, che l'instrucziun ei insufficienta e munglusa. Quellas mendas glossescha el bugen cun plaids e rimas, savens el divertent ravugl della «Stenografia», della quala el fa part sco preziau commember e la quala el ha era presidiau in temps.

Sco practicant della scola metodica stimein nus sia clara e logica composiziun dellas lecziuns e sia seriusadad per la clamada. Interessantas ein sias lecziuns de historia, intessidas de bials ed adequats maletgs.

Per siu Fidaz lai el adina encrescher. Bugen eis el mai staus a Cuera. Co selegrav' el, cu in gi il president dil Cussegl de scola de Flem, cusseglier d'educaziun Fontana, entra en scola, per comunicar personalmein, che Gian seigi elegius scolast dellas classas medias de sia vischnaunca paterna. El ei ventirei vels de saver turnar els stretgs cunfins de sia patria, pertgei mo leu sa e vul el prestar la lavur de sia veta.»

Il scolast e burgheis.

Cristian Danuser a Flem scriva: «Cun sia premura e conscienziusa instrucziun acquista el beinprest la stema dil Cussegl de scola. Essend suenter paucs onns la piazza de scolast secundar vacanta, vegn quella offerida senz' auter ad el. La scola de Flem porscha in reh camp de lavur. Aunc ils davos gis ch' el ha dau scola, havein nus admirau la preparaziun fundamental de sias lecziuns ed essan selegrai della variaziun ed exactadad de sia instrucziun. Sia atgna concepziun della veta dat agli la pusseivladad de destedar e sviluppar las pli profundas forzas moral-religiusas egl uffon. Fontana ei scolast ed educatur el ver senn dil plaid. Sia mort ei per la scola ina greva perdita.

Era alla vischnaunca presta Fontana ils megliers survetschs. Dapi onns eis el commember della suprastonza e fa part d' auters roms administrativs. Siu clar pareri ei savens de muntada decisiva, buca mo el cussegl, mobein era ellas radunonzas. Quei ch' el renconuscha per bien, defend' el senza sterment cun fiug e vigur. Ual en nies temps sa ins buc apprezzar avunda in um, che stat en per sia cuminonza, che viva cun siu pievel, senta cun el e cumbatta per sia tradiziun cun tut siu slontsch e tuttassias forzas.»

Siu diari.

Quel entscheiva el a Cuera sco scolar della quarta classa. Igl ei in pign carnet, screts cun stenografia, mo significonts per il giuven de 17 onns. Sias intimitads anflan cheu cuorta, sincera expressiun. Igl ei ils onns che la matta cruscha la via d' in giuven. Igl ei il temps che Schiller ha fixau aschi classicamein en siu opus: Il zenn. Co il giuven suonda incotschnius la matta, co el spetga e garegia siu salid, co el va sin prada e prau encurend il matg per ornar si' amur, co el ballontscha denter encarschadetgna e dultscha speronza, il temps dorau dell' em-

prem' amur, nua ch' el vesa il tschiel aviert e nua siu cor batta della pli gronda ventira, nua ch' il giavisch trembla en siu intern: O, ch' il bi temps d'emprem' amur, stess a semper en vigur. Per Gian seconcentreschan ses eveniments interns dil temps de Cuera tuts sin quella lingia e sefuorman en quels quarter onns ad ina zun biala unitad. Tals sentiments, per part bagatellas, vegnan notificai exactamein, il bia en fuorma d' ina semplia notizia, pli cuorta ni pli lunga, tut tenor la muntada, pli tard en fuorma d' ina sentenza ni poesia, ni d' ina skizza. Mintgamai serend' el quen conscienziusamein. Aschia entschiva la lavur dil poet, ded esser conscienzius e sincers visavi sesez en las pli pintgas caussas.

Il 24, 12. 1915 legin nus:

Luvrau vid miu referat. Vess grond tschaffen de far poesias. Tier far poesias catscha, creig jeu, mo l' amur. Legiu «Tolstois Familienglück». Fatg in giavisch de Nadal per ella. — 26, 12: Bal el Belvue. Fuvel trests, perquei ch' ella era buca cheu. Hai survegniu negina matta. Dumandau in pèr. — 27, 12: Luvrau vid il referat, fatg poesia e legiu. — 28, 12: Legiu «Die Bauern von Steig» de Huggenberger. — Propiest de scriver era ina gada zatgei aschia. Pertratgel vid ella e vid mei, sco vi da Gideon e Margrit. De prender per ex. per tema: La historia d' in scular cantonal, ni: Il mat de cuolm al seminari. Forsa d'avent' ei ina gada, mo esser perseveront, buca sestermentar. Sche quei reussescha, hai jeu era speronza de survegnir mia matta! Quei fuss in firau! — 29, 12: Scret il referat. Fatg poesia. Patertgau al tema ded ier. Miu diari vegn a prestar buns survetschs per quei intent. Mo prender notizia de biars pigns eveniments. — Plan: Cu tuorn a Cuera, cumprel in carnet octav ed entscheiv d' elavurar in roman. Negin dei saver zatgei de quei. Studegiar plaun e bein. Gl' emprem il plan. Fixar l' entschatta e la fin. Luvrar or duront las vacanzas de stad. — 30, 12: Lasch encrescher per Cuera. Pertgei ...? — 31 12: Finiu il referat. Fatg poesia. — 1916, 1. 1.: In ventireivel onn niev a tut la gliעד dil mund. —

Ei quei buca delecteivlas e significontas notizias per in che vul vegnir poet. Finiu il seminari ha el era de sutterar sia emprema amur e cun quella in toc de sia pli biala giuventetgna.

Era dad autras desillusius de quella sort eis el buca staus preservaus. Mo a pèr ed a pass cun quellas grondas emeziuns internas sefuorma plaun a plaun sut la disciplina ded instancabla lavur

il poet.

Gian Fontana ha buca giu instrucziun romontscha en las scolas de Flem. Siu abc scret dil lungatg mumma ha el empriu a Cuera el seminari. Dil meret, che Fontana ei daventaus in bien

scribent romontsch pren buna part prof. Dr. Cahannes, che ha svegliau igl interess dil giuven per tradiziun e litteratura romontscha e che ha dau il fundament e las directivas ad el per in bien lungatg. Ses diaris e la gronda part de sias remas dals 1914 tochen 1921 ein de lungatg tudestg. Il Gliendisgis-Tschuncheismas anflein nus la notizia:

«Ein feiner Regen gießt über das Feld.
Segen, Frieden und Glück.»

Sutvi ein tratgs dus strehs e lu suonda la rema:

1921

Ed ussa plaid romontsch
Plaida sco nos perdavonts,
Dai forza ti al cor
E carezia ha'l per tei d'envonz.

Ils 4 de zercladur scriva el:

«La sera de zercladur seschluitta neu tier mia fenestra e suffla in plaid en mia ureglia e lu va ella puspei sin calcogns misterius e zuglia tut en el vel della notg, d'ina notg, che fladescha milli caulds e dormulents odurs. Quei murmugna e murmura e paterla e carmala cheu or. — E jeu seposel sin mia fenestra, teidlel e teidlel e sentel co l'ura dil mun fa il tur, e co la vita vul viver, vul viver buca mo per viver, mo per guder la profunda bellezia, che Dieus ha tschentau sil mun —.»

Zercladur ils 17:

«Poesias ein l'umbriva d'in pertratg celestial e cur la sera vegn ei tut poesia, ei tut divin, ed il vestgiu mundal, che renta nus vid questa paupra terra, croda.»

Il novellist.

Ils 3 de fenadur 1921 legin nus en siu diari:

«Gian Caduff, il giuven poet romontsch, ha scrit a mi, giavischond pil niev calender ina novella originala de mei. Bugent prestass jeu quella lavur per nossa mumma romontscha. Mo jeu sesentel memia fleivels, ils pertratgs vultan buca s'accordar in cun l'auter ed il temps della raccolta ha era pauc d'envonz per pertratgs poetics. Bein va in motiv tugi tras miu tgau e vul buca schar libers mei, quel dil Gion e la Gilgia. Mo els ein omisdus stinai e jeu sai buc, sch'ei vegn tier ina fin.»

Ils 9 d' uost legin nus:

«Sunter differentas emprovas hai jeu oz finiu ina historietta pil niev calender romontsch. Bugent havess jeu concentrau mes pertratgs empau megler; mo la prescha, il cuort temps han buca lubiu ei a mi. Ed aschia fermel jeu las curegias e laschel ir ella cun tut las mendas viador tiel pievel romontsch e mettel entuorn culiez sco motto ils plaid:

Criticus, tia pleva
Drovas buc gizzar.
Quei ei leva spema
che svanescha ella mar.»

Igl ei la historiëtta «A casa», comparida 1922 en l'emprema annada dil calender «Per mintga gi». Fontana sez ei buca dil tut cuntentaus de quella, sco el s'exprima cheu sura. Ei vali strusch la peina de sefermar tier quella e de perder plaids leusura, ei seigi mo empau spema. Quei ei ina buna enzenna. Igl ei ensumma adina bien ded esser dapli, che quei ch'ins secrei, ded esser critics visavi sesez. Sia emprema raquintaziun gartegia denton fetg bein. Ella tracta il motiv dil feigl pers. Dil pign Gionin dat el in stupent maletg cun paucs plaids:

«O el ei aschi in brav e car buob. El fa tut, quei ch'el sa, per bab e mumma. E cun egl flammegionts teidl'el, tgei ch'els raquentan ord veglias praulas. A negin animal sa el far mal. Vesa el suenter ina plievgia caulda schnees sin via, metta el quels bufatg d'ina vart. «Quei ein vaccas de Niessegner; enzatgi savess vegnir en prescha e smaccar ellas. Lu vegness el buc en tschiel, neve buc bab?» — Aschia plaida il mattatsch de quater onns.»

Gionin ei feigl sulet. Bab vegn per la veta egl uaul. Mumma brava dunna. Il mattet fa mo plascher. Crescha si cun sia vischina Marietta. Carschius va el el marcau. Fetg talentau. Emprendist en in negozi. Tuorna l'entschatta mintga dumengia a casa tier mumma e Marietta. Vegn denton adina pli de rar. Nauscha cumpagnia. Il quet surpren el dil tut. Defraudescha ina summa, vegn en perschun, fa buca pli endretg, tuorna en perschun. Mumma e Marietta spetgan adina sin el. Cheu suenter onns retscheiva mumma la brev, ch'el tuorni la sera de Nadal. Arriva pér suenter mesa notg. Paupra mumma spetga e spetga cun cor dolent, posa siu tgau sin la Sontga Scartira e sedurmenta per buca sedestadar pli. Maria anfla ella morta, porta ella vi sil letg. Lu arriva Gion. Sefiera en ricla en schenuglias, seplirond e rugond la mumma morta per perdun, sesaulza per ir giuador el stgir ed ella notg. Mo Marietta retegn el, ella senta la forza de menar el puspei sin buna via.»

Quei ei cuort il cuntegn. In vegl motiv, mo cun atgna execuziun independenta. L'acziun cuora stupent, ils characters ein bein designai, cun cuorts plaids, il lungatg ei fluent ed elegius. Gia en questa sia emprema raquintaziun dattan en égl ses buns maletgs e sia biala fantasia. La mumma spetga e spetga da Nadal sera, ha preparau tut, per retscheiver endretg siu feigl pers:

«La honta de cafe stat beinzugliada sin pegna caulda. Sin meisa suosdan treis scadiolas de tiara cotga, las pli bialas de Surcaglia. Duas han perfin si flurs entuorn entuorn; l'autra ha mo in'ureglia pli. Enamiez ha la fava de prers liung'uriala, e la pischada mira sil paun alv. Tut spetga, ed il Gion, il Gion, nua eis el?»

La fin 1921 fixescha Fontana il motiv per la novella «Il crap la Gelgia» cun las skizzas «Il monument dil ranver» e cun «Danners», per elavurar quella la primavera dils 1922, suenter haver finiu la scola. Ils 22 de zercladur sesanfla la notizia:

«Jeu hai gest ussa finiu duas novellas: «Per l' honur» e «Crap-la-Gelgia». — Jeu scrivel e scrivel miserabla rauba e sai buc, pertgei jeu scrivel — stos scriver. — Vi jeu forsa mussar cheu, che jeu sappi tuttina enzatgei. — Gie, sablun els egls.»

«Per l' honur» compara sco fegliet en la Casa Paterna.

Risch ei il fumegl d'ina famiglia de purs, ruasseivels e de paucs plaids, empau agens, mo de profund bien cor. Dapi onns eis el en lur survetsch e fa part scodengir della famiglia. Mintg'onn de Tschuncheismas serugala el cun agen quita, tila en siu vestgiu de dumengias e svanescha per dus gis. Inaga raquenta Risch a siu giuven patrun, in mattatsch biebein carschii, il qual cumpogna el in toc, da sia veta e declara agli il motiv de siu viadi annual de Tschuncheismas. Risch ha bugen Regina, la feglia de siu vischin. Il bab de Risch ei gl'emprem dil vitg e la scuidonza bein la causa della antipatia ch'il bab de Regina ha per quel. Ina pintga fontauna schendra in process, che satiara la ventira e cuntentientscha de tuttas duas familias. Il daner porta ins als advocats ed en ustria, la beinstonza svanescha. Il bab de Risch gudogna il process suenter in per onns, mo quei ch'el perda, lai maina pli sereacquistar, la ventira de famiglia, sia pasch interna, sia entira biala facultad. El ha bein gudignau il process, mo el ei cadenaus de miseries internas ed externas. El defraudescha ina summa daners e la fin — la fin — fui el ella mort. Sia dunna miera dad anguscha ed horrur. Era ils vischins ein ruinai da quei process. Il bab de Regina banduna il vitg per adina. En quels cuolps de schi dira sort ha mo enzatgei tegn e cuoz, e quei ei la carczia che culiescha ferm ed ad incuntin Risch e Regina. — Risch lai sepladir fumegl. Dallas scaglias de siu destin eregia Regina ina nova zun modesta esistenza. Mintg'onn de Tschuncheismas vesan els l'in l'auter, mettan ensemen quei ch'els han fadigiau e pagan ils deivets de lur babs. Aschi prest che la meisa ei schubra, vulan els far nozzas. La sort denton pren in' autra via. Regina miera — e plaun e plaun ei Risch tschaffaus dalla stgira notg della malsogna de spert. Aschia stezzan duas vetas, che han battiu per lur fortuna cun greva e dira lavur e nungetga dolor ed encarschadetgna, tut per cuolpa de lur babs. Igl intrigant, che ha mess il schiarm per la destrucziun de quellas duas familias viva vinavon en beinstonza e senza quita.

Gian Fontana raquenta a nus ina historia, la quala entscheiva cun ina frestga ed intima canzun, che sesligia en dira dissonanza e che pren sia fin cun in trest griu penetront. Fontana raquenta dal sulegl e da gis de carstgauns ventireivels e dalla notg ded olmas ed uras tussegadas, cun in cor ed ina capientscha, ch'enconuscha ils aults della veta e lur bassezias, ch'enconuscha e che — carezescha quellas. Cun fin senn ed art desegna el ses purs, siu pievel, cun tut lur enzennas characteristics, malegia el siu grep e crap patern.

«Crap la Gelgia» compara el calender 1923. De sias empremas raquintaziuns havein nus indicau cuort il cuntegn ed il

problem. Igl ei naturalmein buca pusseivel, de s' occupar pli da tier cun mintga novella els limits de questa biografia. Igl ei quei tuttavia buca de basegns. Cun quellas indicaziuns vulein nus mussar il sribent en sias empremas lavurs. Gia quellas tradeschan il poet, che vesa ed enconuscha ils problems multifaris della veta, che observa e studegia ils conflicts dils auters e che enquera e batta ordavon sez per ina clara concepziun. Savens sezuolan nivels stgirs sur si' atgna veta e smacchan a funs el per muments e caztgan el de dertgar cun siu destin e cun Dieus. Mo il sulegl sparta ils nivels, sia cardientscha en Dieus, il suprem Signur, daventa pli e pli statteivla. Aschia ei la novella «*La parlera*» in reflex d' in onn de gronda ventira e greva desillusziun (calender 1924). Il matg 1923 compara en la Casa Paterna «*Il catschadur selvadi*». Da medem temps scriva el ina skizza «*Corvin e Corvina*», numna quella ina satira sin nos politichers, denton quella resta inedita. En in carnet dils 1924 ein nudai sut skizzas e pertratgs in pèr disposiziuns per novas novellas. «*Punts*» senumna ina, «*Gl' emprem gerau*» l' autra, «*Il Gion dil cutsch*» la tiarza. De quellas ein vegnidas screttas neginas. Mo en quei carnet anflein nus la disposiziun per siu stupent «*Il derschader*», che compara lu pèr ils 1928. En las Annalas 42 comparan sper «*Il catschadur selvadi*» las skizzas «*Il spagnol*» e «*Ina mumma*». Ei suondan lu el kalender ina novella suenter l' autra. 1925 «*Nora*», 1926 la skizza «*Sora Mengia*», 1927 «*Gioder dil Run*», 1928 la skizza «*Il derschader*», 1929 la skizza «*Il guoter, historias de cuolm*», 1930 «*Crappa grossa*», 1931 «*Ina sera*» e «*Fumegl Martin*», 1932 las skizzas «*Co ei quei iu,*» «*In guid*» e «*Ursus e Justina*». En quei temps croda era sia novella pli lunga «*Sidonia Caplazi*», comparida en la Casa Paterna ed en squetsch separat.

Mo cheu vulein nus sefermar in mument. Tochen tier quella davosa novella tractan bunamein tuttas d' ina amur nuncumplenida. Il mat e la matta han bugen l' in l' auter, passentan gis ed jamnas de nundisturbada ventira. Mo lu vegn la tiarza persuna, savens il bab, che metta en scaglias la biala relaziun. Il poet ei fermamein ligiaus ed occupa us de sia atgna sort e veta, e sias ovras daventan pli u meins in reflex de quella. Buca che quei sminuescha la valeta de sias lavurs screttas en quella perioda de sia veta, en cuntrari, ellas portan il buol verdeivel e sincer de quella epoca cun ses cumbats e sias evoluziuns in-

ternas. El temps ch' el scriva la «Sidonia Caplazi» sesarva ina nova veta al poet.

La primavera dils 1927 vegn la giuvna Onna Maria Lüscher a Buhaul, igl institut d'uffons orasisum Fidaz, dado la casa dils Fontanas. In onn e miez s' entaupan els tscheu e leu senza far grond cass in de l' auter. Mo la buna casualitad vul plaunet, ch'els sescuntran adina pli regularmein sin la via a Buhaul. Ca peivel che l' amureivla e frestga matta e migeivla pertgirunza de carins uffons ha plaun e plaun interessau il giuven, il scolast e poet. Ina biala dumengia de settember 1928 pelegrinan els viador sil grep de Belmont e leu sesarvan lur cors, e quei liug de tschaffonta e rara bellezza daventa il sanctuari de lur amur. Cun quei mument entscheiva per els ina relaziun ded atgna bellezza, de biala capientscha vicendeivla e de continuonta uffonila engrazieivladad visavi al buntadeivel Dieus, che ha dau ad els tonta grazia e carezia. Lur bi temps ded amur e de spus vegn corunaus cun lur nozzas ils 6 de settember 1931 e secum planescha dil tut cun la naschientscha dils dus frestgs matz tatschs e l'entrada en lur casa nova «Miraval» sper la via a Fidaz. Els han saviu retscheiver la pli gronda ventira, che Dieus conceda al carstgaun.

Mira, co il seghel semadira,
co igl aur sin gi' èr segeina.
Tras las spigias grevas de ventira
nossa tgeua senda meina.

E vargaus ei 'l temps d' encarschadetgna,
cun siu malruasseivel encurir,
cun ses siemis, bram' e passadetgna,
ses suspirs e siu zuppau bargir.

Ti e jeu ed ina tgeua senda,
èrs madirs e cuolms statteivels;
auter nuot nies cor pretenda.
E nus essan ventireivels.

2. 7. 31.

Sin entschess poetic daventa quei per Gian Fontana in temps de madironza e reha raccolta. «Sidonia Caplazi» ei in fretg de quei temps. Igl ei ina canzun de laud «sin la forza e pussonza d' ina dunna naturala ed independenta, che sprezza ««raub' e danerse»», pertgei ella sa carezar mo enzatgei cun tutta fervenza de siu cor: la mumma tiara. Sulettamein quella dat forza e buon-

Martin

Dunna Onna Maria Fontana

Gaudenz

tad al carstgaun». Cun quels cuorts plaids fixescha il poet sez il motiv de sia novella en ina brev a sia spusa.

Sidonia ei la feglia illegitima de Maria Larisch. Ellas duas avdan en ina casetta mes'ura sut Muotabiala. Gudognan lur de viver mond a gis. Maria ina brava, capavla dunna e mumma. Sidonia, ina frestga e biala giuvna, marida Riget Caplazi, igl emprem giuven dil vitg, in pur beinstont, luvrus, intelligent e de bien cor. Cheu splunta il temps niev e de progress in bi gi era a Muotabiala. Ei reussescha alla speculaziun ded acquistar il Prau grond de Riget, il pli bi toc terren de tut la contrada. Il hotel vegn baghegiaus. Riget retscheiva aczias per il Prau grond, vegn elegius el Cussegl administrativ, entscheiva a seschar plascher tetels e travaglia d'in signur cusseglier d'administraziun, mo neglighescha siu puresser vi e pli. Sidonia sedosta bein cun tutta energia encunter la destrucziun de lur aschi bi fatg, lavura bunamein tut persula cun ses uffons, daferton che Riget va tiel caffè ner e tiel jass. Riget daventa la fin insincers visavi sesez e visavi Sidonia. Va la via della digren. Ei finalmein sfurzaus de vender siu bein a Rest Barlac, igl um che veva giu fatg frunt all'entrada dil niev temps, che veva giu scussegliau a Riget de vender siu pli bi prau per tal intent. Ils Caplazi fan in ingant cun lur movent-casa e van a star el marcau. Cheu seresolva la dunna de spindrar la situaziun e la famiglia. La carezia de Sidonia per la mumma tiara, per ses treis uffons e franc era per siu um, en regurdientscha de lur bials e ventireivels gis ed onns, dat la forza de far il pass decisiv, de prender sezza il guvernagl enta maun. In gi fulscha ella discus las sissonta aczias en sia valischa e va a Muotabiala tiel Rest Barlac, supplicond quel de vuler gidar ella. Quel venda aunc quei gi ils pupials, che ein gie buns. El telegrafescha per Riget. Rest ei il ver pur suveran, d'in saun giudeci e de beinvuglientscha enviers Sidonia e sia famiglia. El pren a mauns il Riget. Ei dat ina bein dira ed alterada lutga denter ils dus umens. Mo Barlac porta la venschur. Ei cumpran in niev bein de purs ed il sulel sponda puspei sia glisch sur els, sco antruras. La ventira tuorna, ils uffons tschaffan ragisch sin la tiara, turnond alla lavur de pur e spendran l'honor della famiglia.

La novella, che relai ina ferma impressiun, ei sco getg ina canzun de laud sin la dunna e mumma, che vesa intuitivamein il prighel smanatschont, che pertgira ses uffons sco la clutscha ses pluscheins ed alla quala Dieus dat la forza e la pussonza de spindrar ses cars dalla perdiziun e ruina.

1933 suonda «*La casa crap*», che tracta il conflict denter bab e fegl, che sesligia en biala harmonia pér suenter ch' il bab e tat ha giu caschun e liunga peda de patertgar e meditar persuls en sia casatscha de crap davart las caussas de quest mund e che sia pintga biadia anfla in gi casualmein la via tier el en casa ed en siu cor. La medema annada dil calender cuntegn era la skizza «*Co Liender de Badels ei vegniu mistral*», quella dils 1934 las skizzas «*Ina sera sin santeri*» e l' uolp» e la novella «*La sontgetta dil vitg*». 1935 la novella historica «*Ills fugitivs*» e la skizza «*Il magliaridas*». 1936, el davos calender, redigius dal poet, ei compariu «*Plasch, il met de Starpunts*», ina novella pli liunga. Il medem onn en la Casa Paterna «*Il president de Valdei*». En questas novellas de basis pli largia anfla el la completa fuorma novellistica. Las persunas ni characteras creschan neuador da lur relaziuns organicamein, senza sforzs, senza casualitads. La sviluppaziun ei psicologicamein bein preparada. La sort humana schai els mauns de Dieus, ei denton influenzada da muments d' hereditad, d' educaziun e della societad. Il novellist sto esser in fin psicolog, sto enconuscher olma e pater-tgar de siu pievel tochen en ses pli pigns detagls. Mintga veta crescha e sesviluppescha tenor ina lescha ni per mintga veta ha Dieus dau sia cuorsa. La missiun dil poet ei de drizzar si' ureglia e siu égl e tut siu resentment sin quei che cuora e passa en siu intern ed en siu contuorn. Gian Fontana ha fatg quei cun tutta conscienziusadad e diligenza. Il grond silenzi de sia giuventetgna, siu impressiunont contuorn — en fatscha la meravigliusa tiara patria, el dies il maiestus Crap de Flem — tut sulerau d' ina gronda brama e carezia encurenta e la fin secumplenida, sia gronda uffonila cardientscha en Dieus, han scaffiu e scalprau il poet, la personalitad, che vegn a fructificar nossa litteratura e cultura romontscha per in liung temps ventur.

Sefermein aunc in mument tier la novella «*Il president de Valdei*».

Valdei vischnaunca muntagnarda. Serrada giu per sesez. Negin jester dess anflar cheu plaz e sulaz. «*Valdei als de Valdei!*» Tenor vegl uorden e tschentament ei il fallament de maridar in jester ni ina jastra pli gronds

ch'enguladetsch e sto vegnir castigiaus. Quels uordens ein bein vegni cassai dils 1851, mo lur spert ei restaus impregnaus als avdonts dil vitg. Gieri de Nucina, president de Valdei, ei il tipus d'in representant e protectur dil vegl spert. El ha tut quita ch' il vitg resti en quei risguard intacts el vegl senn «Valdei als de Valdei». A Valdei ein dano ina famiglia tuts burghais. Domiciliai ni hinderses ei mo la famiglia dil Risch de Tgiern. La dunna ei morta ed ils fegls ein i viador el mund. Risch beiba vinars e critichescha il president e la suprazonza e lur parola «Valdei als de Valdei» cun fina satira e spirtusa critica. Plinavon fa el nuot dil mal a negin. Il president vesa el Risch in prighel per sia vischnaunca e catscha tras, che Risch sur-vegn il scamond d'ustria. Quel prenda vendetga, vendend sia casa al parlar grond de Avadetsch. En la casa a Valdei, en fatscha a quella dil president, secasan pia ils parlars cun tut lur menascha e bagascha. Quei fa in vau el princip «Valdei als de Valdei» e tucca il president. E cun quei entscheiva la via crucis de quest. Ils parlars ein s'ignivai, fan a negin zatgei dil mal, mo ei vegnan inculpai per mintga trapla che succeda en vischnaunca, mintga caussa ni caussetta che va a piarder han els engulau, la tscharva anflada han els sitta e. a. v. Co vegnir libers da quels ei la damonda, che martura nies president gl'entir gi e plaunet l'entira notg. Lu endriescha el aunc, ch' il Martin, siu fegl, ei discusamein s'empermess cun la Madlena dil vitg vischinont e che sia feglia Telgia ed il fegl de Risch dil Tgiern sescrivan. Aschia sa il pauper president buca pli nua en e nua ora. Ina sera, ch' ei han sesida della suprazonza e ch' ei tractan era dals parlars — quei succeda mintga sesida — fa el la fin la remarca, ch' ei fussi il meglier de dar fiug alla baracca, lu vess ins ruaus. El va a casa, enta letg e vegn tschaffaus d'in grev siemi, sededesta lu en stiva, sa denton de nuot, sa buca ch' el ei ius sonnambulond ord casa ed ha dau fiug alla casa dils parlars e cun quei agl entir vitg. Mo el senta la cuolpa, va a Cuera e s'annunzia alla polizia. Denton tuorna dagl jester Barclamiu dil Tgiern, separticipescha della reconstrucziun dil vitg — el ha fatg ils plans leutier — vegn la fin recepius sco vischin, marida la Telgia e survegn piazza el marcau tiel cantun. Denton ha la dertgira dau liber il Gieri de Nucina. Quel tuorna buca pli a Valdei, mo stat el marcau tier Barclamiu e Telgia. Aschia entra il temps niev a Valdei.

Fontana expone ils problems: il temps vegl — il temps niev; burghais — domiciliai; — maridades denter per — refrestgament dil saung; sterilitad spirtala — libertad ed intelligenza; conservar il vegl tut talequale — cun adaptaziun al temps niev; la suprazonza formada dal president e treis members vegls — Toni Pal il sulet giuven, che aveva scussegliau als collegas della suprazonza de dar il scamond d'ustria al Risch dil Tgiern, che vegn suenter elegius president, quels problems tuts sepeglian e s'in-tretschan ella moda e maniera, che la buna novella pretenda. Il problem dell' amur ei tractaus fetg cuort, bunamein mo en passant, nunditgont la rolla decisiva, che quella gioga era cheu. L' amur enconuscha pli pauc che tut auter mo ils stretgs confins

d' in vitg. Il fatg, che Martin e Telgia maridan jasters ha dau il davos stausch al president e ses principis, ha fatg perfetgs il complex psicologic, ord il qual ei daventa capeivel a nus, ch' el ha dau fiug a siu vitg, senza saver — e cun quei act menau igl entir vitg sur la sava d' in niev temps e d' in niev patertgar.

Il calender present cuntegn la nova novella «*L' ierta*». Denter siu relasch litterar sesanflan aunc duas novellas grondas «*La cuolpa*» e «*Mistral Gion Flury*», plinavon il drama «*La spusa da Schons*». Plinavon las novellettas e skizzas «*La biala Brida*» e «*In curios spusalezi*».

La lirica.

La fuorma per la lirica ei en general la poesia. Lirica anflein nus denton era en fuorma de prosa. En la novella «*Nora*» legin nus all' emprema pagina:

«Igl ei in merviglius temps, cu tut reveglia en la natira, cu tut crescha e vul vegnir. En el schain tut las pusseivladads digl avegnir. Igl ei in fegl alv, che spetga sin la plema che va suravi, igl ei in èr uiest, tras il qual il criei dei ir. Ed en tut quei ina brama nuntschaffabla, ina brama che vul penetrar il zuppau digl avegnir, che vul acquistiar il pli sublim, ch' il mund sa porscher. Quei trembla en l'aria, trembla sin mintga frastga en mintga brumbel, trembla el cor de scadin carstgaun. Tut vul vegnir, vul muntar tier las altezas e tegn ferm la speronza ...»

Ni sch' el scriva en sia skizza «*Ina sera*»:

«Stauncla cuora l' aua dil Rein tras la tiara bassa. Ins strusch vesa in' unda. El para ded esser in grond lag, il qual risplenda il blau dil tschiel, la tiara flurenta dil matg e nus, tei e mei. Ina punt seglia en in artg gigantic vi sin l' altra riva. Ella zecla igl horizont, leu nua che nossas muntognas ston esser. Nossas muntognas! Desideri trembla en nus Cura savein nus puspei ir suls aults en la clarezia pura, ch' ei dat mo leu si? Cura udin nus puspei la canzun dil vent en la tschema de veglia schembra, cura il ramurar giubilont della veglia cascada?»

Ni en «*Ina sera sin santeri*»:

«... La glina s' aulza en quei mument sur ils cuolms e derasa sia glisch blaua sur la val. Con nera ei ussa l' umbriva sut il salisch, che lai pender sias frastgas tocca plaun! Jeu vom sco en siemi. Negin vent, negina canera! Mo la merlotscha conta sin la veglia teglia sper la porta, conta aunc de primavera, de carezia ...»

Quei ei lirica en prosa.

Mo en general drova la lirica la fuorma de poesia per s' ex- primer. Ses mieds ein: il *plaid* e siu *sun*, il *ritmus* en sia varionza e la *rema* en sias differentas fuormas. Igl ei il marveglius in-

strument de nies lungatg, che duei vegnir adattaus a certas le-
 schas de gronda subtilitad. Cuntegn e fuorma ston s' accordar,
 ston esser ded ina unitad. Ei sburflan mo dad ina fontauna
 frestga e clara e resunan en marvegliusa melodia e harmonia.
 Mintga plaid, mintga rema, mintga ritmus ha ded esser a siu
 liug, duei cuorer senza il minim sforz, duei dar verdeivla ex-
 pressiuin al pli profund resentir d' ina olma unida e nunspar-
 tgida en tut siu esser. La poesia de Gian Fontana stat en quei
 grau sin ault scalem. «La poesia ei l' umbriva d' in pertratg cele-
 stial», gi el sez e nus dat cun quels plaids la norma enta maun,
 cun la quala el giavischa che sias poesias vegnien mesiradas.
 Daveras ina aulta mesira.

Poesias sesanflan en ses carnets e manuscjets in fetg grond
 diember. De quellas ha el publicau mo la pli pintga part, e den-
 ter questas ein bein aunc diversas, ch' el vess scartau cun ca-
 schun d' ina nova ediziun. La gronda part ein exercezis, che han
 oz denter siu relasch mo de dar perdetga, co il poet ha luvrau.
 Dal facsimile che suonda ves' ins, co Fontana ha fatg ina poesia,
 co el ha duvrau gliema e scalper e niarva. Fontana ha fatg
 poesias liricas romontschas de rara bellezza. Ils componists han
 exclamau: Finalmein puspei in poet lirik romontsch. Tumasch
 Dolf ha componiu biaras poesias de Fontana. Nus vulein cheu
 mo menzionar las canzuns dils giugs dramatics «Ad acla»,
 «Sibilla» e «Primavera sil prau». Dolf ei en siu esser datier
 parents de Fontana. Cu el ha giu a disposiziun la lirica de Fon-
 tana eis el staus inspiraus d' in agen slontsch de far canzuns
 romontschas. Castelberg, Erni, Cantieni e Lavater han era com-
 poniu divers texts de Fontana.

Ed ussa schein nus suandar in pèr poesias liricas. Senza
 aggiuntar observaziuns. Poesia lirica cumporta buca critica. La
 vera lirica vegn da cor e va a cor e vibrescha ell' olma dil lectur
 aunc gitg gitg suenter. Mo enquera in mument de grond silenzi
 en ed entuorn tei, cu ti legias quellas poesias.

Tgeua camina
 sur la cultira
 la sera dil matg.
 Veta scuttina,
 sper' ed endira
 sut fluras bufatg.

Olma secalma,
 va tia via
 mo frestg vinavon.
 Mira, la schualma
 porta legria
 a casa mintg' onn.

Buca festgina,
 prest vegns ad esser
 tiel tiern dil destin.
 Grazia divina
 ei tut igl esser
 per mintga verdin.

Ei neiv' e neiv' ad incuntin
e cuarcla crest e seiv
e cuarcl' il trutg che jeu camin,
cun sia caulda neiv.

Sepiars amiez in mund grondius
jeu sun cun mes pertratgs,
e mon dalunsch dal ti e vus
persuls mes suls fistatgs. ...

Aschia vas er ti in gi,
cu l'ura cloma tei,
e l'emblidonza cuarcl' a ti
la senda de tiu pei.

Pli e pli liungs ein ils gis vegni.
Gl'ei sco sch'els fussen dal tschiel benedi
cun clarezi' infinita.

Ed il salisch tarlischa d'argien.
Ed il brutg ei levaus dalla sien:
mintga rieven sefitta.

Jeu vi star eri in pign mument,
vi s'enclinar plains engraziament
'von il Signur della veta.

Lu vi jeu ir e sco'l matutin
seigi miu esser survetsch divin,
seigi carezi' infinita.

Notg, cuschenta il cunfar
della tiara stuncientada,
conta la canzun beada
della pasch sur cuolms e mar,
va tras èrs madirs e praus,
notg, e dai a tut ruaus.

Nu' che la tristezza va
sendas stgiras della tiara,
splunta notg bufatg e siara
gl'ègl al staunchel inaga.
Vid tiu sein lai emblidar
las dolurs dil mund amar.

E descenda la damaun
da nos cuolms, sclarend la trida
bassa, vegns ti benedida,
notg carina, da siu maun. —
E suenter vet' e smugl
tuorna tut en tiu ravugl.

Sin mintga send' e via,
~~sin funs e sin glatschers~~
 tarlisch' en spir legria
 carina matta mia
 il fiug dils egls schi ners.
~~con leinas, con pli brins~~
 hai jü purtau dals aults
 e less ~~ti~~ nialas brins
 ornar cun ~~las~~ bransinas (cun nias
 bransinas)
 e cils giavischs schi
 cauld
 Jeu astg a ti ca porscher
 ti biala, miu tshupi d' amur
 el secca senz' encorscher
 Mo 'ls vents pon maina storscher
 el cor aregger e fin
 l' amur a mi

Sin mintga send' e via,
 sin funs e sin glatschers
 tarlisch' en spir legria,
 carina matta mia,
 il fiug de tes égls ners.

Las fluras las pli finas
 hai jeu purtau dals aults
 e less tias nialas brins
 ornar cun las bransinas,
 cun mes giavischs schi caulds.

Jeu astg a ti ca porscher,
 ti biala, miu tshupi;
 el secca senz' encorscher. —
 Mo 'ls vents pon maina storscher
 l' amur el cor a mi.

Neiva, mo neiva ti caulda neiv,
cuarcla bufatg igl uaul e la pleiv,
cuarcla tristezza e cuarcla dolor,
cuarcl' el ravugl della tiara la flur.

Neiva, mo neiva sur aults e conns.
Ti eis asemper sin via sco 'ls onns,
sgolas culs nivels e vas culla mar,
stos senza paus e ruaus semidar.

Neiva ti olma digl esser etern;
siara il mund vid tiu sein matern:
mia cardientscha sesiemia d' in matg,
ch' ei per vegnir tras il suffel selvatg. ...

Sur igl èr cun pass pesont
il semnader va, smenond
graun sur zuolcs e diras massas.

Ed el vesa undegiar
en il vent la melna mar,
spigias grevas, spigias grassas. —

Era jeu semn graun sur g.' èr.
Mo cu vegnel jeu a ver
spigias crescher ord las bassas? —

PERPETENS EIN SULEGL E VENTS.

In pign parfinchel ha cantau
oz on curtgin marvegl, marvegl.
In vent curios ei gnus dal prau
cul fried dil tratsch, ch' ei vet' e regl.

Jeu sai, zanua va in pur
cun crieu ed erpst tras gl' èr massus.
Siu suadetsch ei plein savur
sco 'l paun, che crescha leu per nus.

E jeu scriv vers pil sempitern.
Pil sempitern? ... Damaun ei tut
svaniu, scatschau d' in niev guvern,
e tut ei emblidau e rut. ...

Perpetens ein sulegl e vents,
il cont d' utschals e feins e flurs,
ed aschigitg ch' ei dat aunc dents
e paun, er la lavur dils purs. ...

SERA PRIMAVAUNA

Viers las pezzas il sulegl s'enclina.
Ils glatschers targlischan sc' in burniu.
Igl ual ramura e festgina,
e la merla conta el cavriu.

Stiarls e vaccas ein aunc sin pastira.
Ils mattatschs han envidau il fiug.
La fimera ha in' aulta mira,
munta viers il tschiel serein sc' in riug.

Uss ei tut quiet. Zatgi scutina
sut fenestra mo en iert bufatg.
Surriend la notg trai la curtgina
sils misteris destadai dal matg. ...

Sulegl, co ti eis buns,
das tras fenestr' en stiva,
spuentas tut l'umbriva
ed eis clarezia e canzuns!

Uss che jeu sun malsaus,
aud jeu vibrar tes radis,
che vegnan trals uradis,
in cont ch' ei buca pli humauns.

La spronza cresch' el cor
sco ina flura blaua,
che ves' il tschiel en l' aua
e giubilescha siador.

Sulegl, co ti eis buns!

Il poet dils uffons.

Scrìver per uffons ei per bia pli grev, che scrìver per car-
schi. La lectura romontscha adattada per uffons ei scarsa. Per-
fin el tudestg ei la pintga part de quei, ch' ei scret per uffons,
rauba de vaglia. Nos cudischs de scola vegls cuntenevan buna-
mein nuot original romontsch, mobein quasi tut versiuns dal
tudestg. Igl ei vegniu meglier ils davos onns en quei risguard.
Gian Fontana en uniun cun siu collega ed amitg Mudest Nay
han fructificau quella litteratura cun ina retscha bialas lavurs
originalas. Dalla pleva de Gian Fontana ei lu era seprofitaus
il «Dun de Nadal alla giuventetgna romontscha», edius dalla
Renania. Fontana veva il dun de scrìver per uffons. Biars che
han scret e scrivan bugen e bia per la giuventetgna crein, ch' ei

seigi fatg cun applicar ina fuorma dultschina, sentimentalà ni moralisonta. Mo els sesbaglian. Cheu schai la causa de tonta lectura disqualificada per uffons era sin entschess tudestg. Fontana ei inimitg de tutta faulsa sentimentalità, e quei ein ils uffons naturals entafuns era tuts. Ensumma nies pievel romontsch. Fontana ha saviu il *lungatg d'uffons*, perquei ch'el enconuscheva ses buobs e sias buobas, perquei ch'el veva adina avon ègls ses agens onns d'uffonza, cu el raquintava enzatgei a ses sculars, ni cur ch'el scriveva enquala historia per els. Mo el saveva era quei lungatg perquei che la moda e maniera dil vegl raquentapraulas ei stada impregnada ad el per adina. Quella fuorma largia epica, senza negina pretensium, aschia che mintgin sto tedlar bugen, pign e grond, ei atgna era per Gian Fontana. Igl ei la fuorma, ch'ils frars Grimm han giu duvrau per lur praulas tudestgas e Andersen per sias praulas della Danemarca.

Ei buca tut ègl ed ureglia cu el raquenta:

«Vischin Luregn vev'ina panaglia — vus astgeis buca rir! — ina panaglia cun color verda. Pertgei ell'era verda, sai jeu buc. Nies vischin veva ensumma ina predilecziun pil verd: verds eran tier el ils barcuns ed eschs, verds eran ils brocs de matgs, ils cuzès e las sadialas, e verd vev'el tuttavia strihau sia benna nova, saveis la benna, ch'ins drova, per stuschar la grascha ord nuegl.» (Dun de Nadal 1926, pag. 15.)

Ni all'entschatta dil «Toreador» (Dun de Nadal 1928, p. 9):

«Tedlei! Gl'aug Risch vev'in parisol. Quel fuva schi gronds, che silmeins otg raulis sco nus eran vevan plaz suten. Saveis cumprender tgei cunfar, cu nus astgavan ir cul parisol! Mo quei daventava buca savens, pertgei gl'aug Risch veva buca pauc sin siu parisol. El veva giu cumprau el silla fiera a Ligiaun. Ed il principal per nus: el veva color resch cotschna! Quei fuva zatgei auter ch'ils parisols d'ozilgi, che paran tuts de stuer ir suenter bara. Na, il parisol digl aug Risch veva veta, e quella veta siglieva sco ina brascla neu sin nus; semussava el zanua, era spert ina entira roscha de quels botters che tonschevan strusch giun plaun entuorn el, e quei rievà e sgaragliava sco ina fontauna che buglia siador dalla tiara.»

Ni ella historietta «Igl uors» (Dun de Nadal 1928, pag. 4):

«Gl'aug Mattiu vev'in tgaun, in tudelet aunc bia pli pigns che jeu. Mo igl era nauschira tgaun, spir tissi. Tut quei che ei pign ei nausch! Quel saveva urlar per nuot e meins che nuot. E dents vev'el, vus saveis crer a mi, la glina vegneva bunamein alva dalla tema. Quei gi schai el denton ruasseivels sc'ina nuorsa el strom sut la treglia en. Ils umens feman lur pipas ad in finar e raquantan lur storgias. Las vaccas remaglian. Nus botters seruclein per la treglia entuorn e mirein tras l'orva, co ei neiva.»

Custeivlas historiettas ein lu «*La pugniera nera dil tat*» (Dun de Nadal 1929, p. 35), «*Il garnedels*» (D. d. N. 1928, pagina 13), «*La glina senistrada*» (D. d. N. 1929, p. 28), «*Gl' aug Fidel*» (D. d. N. 1928, p. 20).

De quellas pèr emprovas ves'ins, co el scriva per ils uffons: natural cun leva uffonila ironia. Beinduras ein sias historias cingidas cun fina satira sil spèrt dil temps e sias rela-ziuns. Ins legi siu «*Gioder nurser*» (D. d. N. 1922), «*Da casa*» (D. d. N. 1923). Co entscheiv' ei leu:

«Terratsch ner e fritgeivel croda sil vaschi, ed in niev crest crescha en la retscha sper biars auters. Amen! ha getg il plevon. Il vent ei oz re-cents, ed el ha fatg prescha. Ei conveg'n buc, de pegliar auras sin san-teri, e damaun ei dumengia. Lu sto el far priedi en baselgia pils vivents, ins sto viver culs vivs, e miert ei miert. Quei vegl ha el era buca encono-schiu, e negin ha sedau la breigia, de raquintar al ser plevon, da quel che ha cheu si' avdonza sempiterna. Igl ei in vegl, in che ha mattei viviu sco 'l ha pudiu ... „Amen!“»

Ins legi «*Nies vischin Franz*» (D. d. N. 1926, p. 10), «*Il gi de fiera*» (D. d. N. 1930, p. 30), «*Nies bov*» (D. d. N. 1929, p. 38), il concept «*Nies èr*» (D. d. N. 1931, p. 11), las historiettas «*Il Gion de spuentegls*» (D. d. N. 1931, p. 25), «*La cuffla gronda*» (D. d. N. 1932, p. 12), «*Il de Curtinatsch*» (D. d. N. 1932, p. 19), las praulas «*La casa dils castellans*» e «*La princessa dil Lag la Cresta*» (D. d. N. 1935).

De siu cuort viadi a Paris regordan ses pigns concepts «*Jean Jaurès*» e «*Igl artg de triumf*» (D. d. N. 1929) e sias poesias «*Montmartre*» e «*El Dom des invalides*».

Impurtonta per la scola ei lu era sia poesia drammatica. «*Ad acla*», giug primavaun per ils uffons (D. d. N. 1925, p. 1—29), «*Sibilla*», in giug dramatic per uffons suenter la praula «Igl utschi che gi la verdad» (Dun 1927, p. 3—30), «*Primavera sil prau*», enzatgei pils pigns (Dun 1930, p. 3—11), «*Nies paun de mintga gi dai a nus oz*», cuorta scena drammatica (Dun 1931, p. 13—16), «*Termagl dellas colurs*» (Dun 1932, p. 3—11), «*La schenderletga sut il vonn*», zatgei per uffons (D. 1934, p. 3—23).

Sias scenas per igl 1. de uost «*Envidei ils fiugs!*» han sur-vegniu il premi dell' Uniu'n svizzer'a per la protecziun della patria. Ellas ein cuntenidas el cudischet dils 1934, edius da questa societad. Pli baul ha el giu survegniu in premi della «Schweiz. Schillerstiftung» per sia novella «*Crappa grossa*».

De sias caussas ineditas per uffons alleghein nus:
«Il tgiet e las gaglinas», scenas drammaticas per uffons;
«Salerin e zucheriera», scenas per ina nozza;
las raquintaziuns: «Gion Turmac», «Fluras da sogn Gion»,
«Gl' aug Giosch», «La regina vegn».

* * *

Gian Fontana ha lu era contribuiu tras tut ils onns in grond diember de correspondenzas ed artechels per *La Casa Paterna*. Cun Hanneton vev' el signau ina retscha contemplaziuns sut il tetel «Alla fenestra». Cun Gardun segnav' el bugen ses artechels satirics. La buna satira, mesirada, schescheva bein ad el e deva alla gasetta in' atgna tempra.

Ses *referats* tradeschan adina in profund studi d' in vast material. Referats pli liungs ha el fatg davart: «*Stadi e baselgia*», «*Davart l' introducziun ed il tractament de nossa litteratura romontscha en las scolas superiuras dil Grischun central*», cuors de Razen 1931; «*Problems de nossa litteratura romontscha*», cuors de Breil 1933; «*Co savein nus emprender romontsch*», aula della Scola cantonala; «*Imper pertratgs concernent l' ortografia*», referat fatgs per la radunonza della suprazstionza della Renania dils 4 de settember 1934 el Hotel Schweizerhof a Flem. Quella sesida ha giu liug sut la presidenza de vegl cuss. fed. Dr. Calonder. Ei fuvan presents nos redacturs Erni e Christoffel, ser Cadonau, ser Bertogg e Dr. Vieli, il redactur dil Diczionari romontsch.

«*Atras la historia politica de Flem*», referat cun caschun della sera romontscha a Flem; «*Scribents reformai sursilvans*», 1. part, referat fatgs cun caschun della radunonza generala della Renania a Trin ils 1934.

* * *

Dapi ils 1921 eran nus sedisai de leger da temps en temps zatgei ord la pleva de Gian Fontana, ni ded udir in de ses referats ni votums. Nus selegravan de sia premura de scriver e studegiar, sesmarvegliavan de sia reha producziun ed exprimivan beinduras a bucca ni per scret nossa cuntentientscha, anmond el de continuar cun sia lavur. Mo quei secapeva aschi de sesez, ch' en mintga calender, en mintga Dun, en mintga cudisch

niev de scola, ni periodicamein era en la Casa Paterna entu-
pass ins ina contribuziun pli cuorta ni pli liunga de Gian Fontana.

Mo ins ha veramein mai rendiu quen de sia lavur totala,
ins metteva bein en salv mintga nova annada dils periodics,
relegeva mintgaton ina de sia raquintaziuns ni novellas per sele-
grar danovamein.

Lu eis el morts. Quei ha fatg ina stermentusa impressiun
sin tuts quels, che han enconuschiu el sco carstgaun e poet ed
ha schau sminar anetgamein la gronda perdita per la litteratura
e cultura romontscha.

Mo pér cu ins seprofundescha en sia veta e sia lavur cun
temps e ruaus e premura, pér lu vegn ins pertscharts, tgei quei
scribent ei staus per nus e tgei muntada el vegn a survegnir
per il romontsch, cu sias ovras daventan veramein possess de
nies pievel.

Nus s' enclinein avon igl ault e niebel carstgaun e fegl della
mumma romontscha.

Sin quellas paginas essan nus sespruai de dar in'egliada
en la veta e l'ovra de Gian Fontana. Igl ei ina emprova zun
munglusa. Mo sche quella animescha in e l'auter de leger da-
novamein enqual novella ni poesia de Gian Fontana ei quei per
mei satisfacziun pli ch' avunda. Fagend quei, anfla il lectur sez,
che la prosa e poesia de Gian Fontana ei ina fontauna d' in-
exauribla rihezia e bellezza.

La baselgietta de Fidaz

Ei resta a mi aunc ded engraziar zun fetg a quels, che han contribuìu a questa biografia. Dunna Onna Maria Fontana ha priu intima art e part de quella lavur, risdond della veta e lavur e dil bi e ventireivel temps de siu car mariu permiert e sur- laschond il relasch litterar dil poet. R. A. Caviezel ei sesutta- mess alla gronda lavur de registrar tuttas publicaziuns de Fon- tana. Paul Kieni ei s' esprimius dils onns de scola, e Cristian Danuser dal scolast e conburgheis. Dr. R. Vieli ha giu la buontad de repassar il manuscret.

S. Loringett

In memoria da Gian Fontana

Bler massa bod est tü parti da quia,
hast tü teis champ per saimper bandunà.
Ed in tristezza nus stain uossa quà
ans inclinand davant la vita tia.

Zuond rich' ais ella statta d' üna fria,
chi spaisa a nos pövel dà,
a l' orma dals rumantschs. E sgüra mà
nos pövelet el nu t' invlida via.

Schi, richamaing ans hast tü regalà,
ed in cuort temp ün' ouvra da bellezza,
in lavurand da di e not, s=chaffi,

la quala dà perdütta mincha di,
cha eir ün pitschen pövel ha grandezza,
sch' el ferm a sas ragischs sta attachà.

Jachen Luzzi.

Gian Fontana

Ruauss' en pasch, preziau amitg,
el sanctuari de Tiu vitg.

In grond, fritgeivel operar
has contonschiu cun Tiu semnar.

De Tei volein nus regordar
e Tia ierta honorar.

E stuein er nus stulir in gi,
de seveser sperein leu si.

Sco monument tschentein a Ti:
«Il Crap de Flem cun in tschupi.»

E cur l' aurora vegn a vitg,
sil Crap de Flem vesein gl' amitg.

Conrad Erni.

Zentralbibliothek Zürich

ZM03412952

